

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בלק, תשס"ה
מספר 609מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מה ביקשה לומר אתונו של בלעם?

משמעו של מעשה האתון ושאלת שילובו בכלל סיפורו של בלעם הם בלי ספק הקושי העיקרי בפרשה מרתקת זו. שתיים הן השאלות העיקריות שמעלה סיפור האתון: (א) לאחר שבפירוש הרשה ה' לבלעם לילך ("קום לך אתם" [כב:כ]), מה מקום לחרון אפו "כי הולך הוא" (כב:כב)? (ב) סיפור האתון לא קידם את העלילה במאומה, שהרי בסיומו חוזר המלאך בדיוק על דברי ה' שנאמרו לבלעם בטרם יצא, ואף בלעם שב לדרכו; מה אפוא טעמו ומשמעו של סיפור כה מופלא וחרגי?¹

דומה שהפתרון נעוץ בנקודה קודמת במהלך הסיפור: הרי בתחילה קבע ה' נחרצות: "לא תלך עמהם, לא תאז את העם כי ברוך הוא" (כב:יב). מששבו שלוחי בלק ובאו, מה טעם היה לבלעם לעכבם עד ש"אדעה מה יסוף ה' דבר עמי" (כב:יט)? מה מקום היה לו לסבור שבפעם זו תשתנה תשובת ה'? כבר עמד פרנץ רוזנצווייג על כך שתיבת "יסוף" היא מילה מנחה בפרשתנו² - אך מה משמעותו של הדבר? כפי שעוד נראה, בתיבה זו מסתתרת תפיסתו הדתית של בלעם כולה. שהרי בלעם ירא שמים מאין כמוהו; אין הוא עובר את פי ה' לעשות קטנה או גדולה. אלא שבאמת יראה בלבד כאן, ותו לא: על-פי תפיסתו, ה' אינו אלא כוח שרירותי, ללא כל זיקה לערכי טוב ורע. זוהי פגניזציה של הקב"ה: א-ל עליון השולט בכול - אך שליטתו היא שרירותית, נעדרת כל רצון מוסרי. והואיל ואין לצייווי ה' כל עוגן ערכי ומוסרי, אין שום סיבה לייחס להם קביעות: יש כאן שרירות שלטונית של כוח עליון, שהיום אומר כך, אך מחר יאמר אחרת. זהו יסוד אמונתו של בלעם; זהו שורש תפיסתו הדתית.

את הצו "לא תלך עמהם לא תאז את העם" (כב:יב) בלעם מביין: כאן מדבר הכוח שאין לעמוד כנגדו. אך הנימוק המוסרי ("כי ברוך הוא"), המעניק קבע לאותו איסור, נעלה מתפיסתו. בלעם מפרש אפוא: לא תלך עמהם - כי לפי שעה כך גזרתי, ותו לא. וכך הוא אמנם מדווח: "מאן ה' לתתי להלך עמכם" (כב:יג) - לא מאן לקלל "כי ברוך הוא", אלא מאן לתתי להלוך - מפני עצם המיאון השרירותי; אך בעתיד - הכל פתוח. אכן, שרי מואב הבינו יפה את התשובה, ואף הם מדווחים: "מאן בלעם הלך עמנו" (כב:יד) - אך הדבר בר שינוי, ממש כמיאנונו של ה' על-פי תפיסתו של בלעם. ואכן, "ויסף עוד בלק שלח שרים רבים ונכבדים מאלה" (כב:טו).

¹ ראה, לדוגמה בעלמא, ר"י אברבנאל, בשאלותיו על הפרשה, שאלות ח, יט. ביקורת המקרא הקלסית נאחזה בצרימת השילוב של מעשה האתון כדי לפורר לרסיסים את כללו של הסיפור, ולטעון שפרשת בלעם כולה ארוגה מ'מקורות' שונים, ובכללם מעשה האתון. ברם, א' רופא כבר הראה באופן משכנע שהדברים חסרי יסוד: הפרשה בכללה אחידה והרמונית, אך גם לדעתו מעשה האתון אינו משתלב בה; ראה חיבורו 'ספר בלעם', ירושלים תש"ם. כפי שנייזכר, ניתוח הפרשה בכלים ספרותיים-רעיוניים משמיט את הקרקע מתחת לטיעון זה. הדברים דלהלן אינם אלא חלק מיריעה רחבה, ובס"ד עוד חזון למועד.

² פ' רוזנצווייג, "בסוד הצורה של סיפורי המקרא", תרגום י' עמיר, בתוך: ה'נ"ל, נהריים - מבחר כתבים, ירושלים תשל"ח, עמ' 15 - 16.

מעשה ברורה תשובת בלעם למשלחת השנייה: "שבו.. ואדעה מה יסוף ה' דבר עמי" (כב:יט). אמת, בפעם שעברה מאן ה'; אך אין למיאון זה כל רקע מוסרי, ואינו אלא שרירות שעשויה להתהפך - באופן שרירותי לא פחות - לכיוון ההפוך. "מה יסוף ה' דבר" (כב:יט) - שהרי אין קבע לרצונו.

בתשובת ה', "קום לך אתם ואך את הדבר אשר אדבר אליך אתו תעשה" (כב:כ), נותר כמוכך הקב"ה בדעתו, שהרי איסור הקללה במקומו עומד; אבל בלעם מפרש תשובה זו לשיטתו: אתמול נאמר לו "לא תלך עמהם" (כב:יב) - אבל היום דווקא "קום לך אתם": אכן, שרירות מתחלפת; וכדרך שאיסור ההליכה התחלף בהיתר, כך אפשר שיותר איסור "לא תאר". בלעם קם אפוא והולך, ובזאת מבטא את כל תפיסת האלוקות השרירותית; חרון אפו של ה' מוכן אפוא מאליו.

מעשה נשלח המלאך ללמד את בלעם שרירות אלוקית מהי. עומד לו המלאך וחרבו שלופה, והאתון נוטה מפניו פעם אחר פעם. והנה שוב מילת המפתח: "ויוסף מלאך ה' וגו' ויעמד במקום צר" (כב:כו) וגו' - כשם ש"יוסף" ה' דבר ו"יוסף" בלק שלוח שרים, כך "ויוסף" המלאך להפריע בדרך. כצפוי, בלעם מבין את התנהגות האתון, ולשיטתו הוא רואה בה שרירות חמורית אופיינית: "ויחר אף בלעם ויך את האתון" (כב:כז). חרון האף של בלעם הוא על השרירותיות שמגלה האתון, לדעתו, בהימנעה מלילך; זאת במקביל לאמור קודם לכן: "ויחר אף א-להים כי הולך הוא" (כב:כב) - חרונו של ה' הוא על ההליכה של בלעם, המבטאת אף היא את השרירות שמייחס בלעם לה'.

בלעם מכה אפוא את אתונו, "ויוסף להכתה" (כב:כה), ואז פותח ה' את פי האתון, והיא באה אל בלעם בטענה מוסרית: "מה עשיתי לך כי הכיתני" (כב:כח)? מוסרה של האתון מול תפיסת השרירות של בלעם. הוא מנסה אמנם להצטדק "כי התעללת בי" (כב:כט), אך בזה הוא שב ומגלה את תפיסת העולם שלו: הכל שרירותי - וכדרך שבלעם חפץ לקלל אומה שלמה על לא עוול בכפה, וכדרך שה' מתיר את שאתמול אסר, כך האתון מתעללת סתם כך. האתון משיבה אפוא (כב:ל): "הלוא אנכי אתנך אשר רכבת עלי מעודך עד היום הזה, ההסכן הסכנתי לעשות לך כה"? מעתה בידינו מובנה של השיחה, כי זו טענת האתון: האמנם הכל שרירותי? האמנם אין נאמנות ומוסר? הרי מצד האתון לא היה מעולם "ויוסף", לא הייתה התעללות או שרירות, אלא דווקא קו ישר של נאמנות, "מעודך עד היום הזה". כשם שאין די לקבל את הגזרה "לא תלך עמהם", אלא צריך להבין שיש לה טעם מוסרי, כך היה בלעם צריך לברר שמא יש להתנהגות אתונו הנאמנה טעם של רצון טוב.

זהו אפוא פשר מעשה האתון, המעמת בין שני עולמות: בלעם מצוי עמוק בתוך עולם השרירות; היא המפתח עבורו הן להתנהגות ה' הן להתנהגותו שלו, ואף לזו של אתונו: כולם מוסיפים, הכל בר שינוי; לא רצון מוסרי איתן מניע את העולם, אלא שרירות עיוורת. כנגדו נוטלת התורה סמל של שרירות בהמית, ודווקא באמצעותה מבקשת להאיר את החושך הזה שממלא את עולמו של בלעם. לרגע אחד, בהבזק של אור, נשטף הכל בתבונה מוסרית: דווקא נציגת הבהמיות היא שמתמלאת תבונה, שרואה את המלאך, שפותחת את פיה, שמשמיעה תביעות מוסריות ומדגישה את ההפך של השרירות, את הנאמנות והמסירות. אבל בלעם, גלוי העיניים, עיוור לעולם המואר הזה; הוא יודע את דרכו, דרך הנחש והקסם, רק בעולם השרירות.

כשחוזר המלאך באוזני בלעם על הטענה המוסרית של האתון, "על מה הכית את אתנך זה שלוש רגלים" (כב:לב), תשובתו היא: "חטאתי כי לא ידעתי כי אתה נצב לקראתי בדרך, ועתה אם רע בעיניך אשובה לי" (כב:לד) - טענו בחטים והודה לו בשעורים! המלאך דיבר על העוול המוסרי כלפי האתון, ובלעם עונה בשאלת ההליכה לבלק. כי את העולם המוסרי בלעם אינו עשוי להבין, ומסקנתו מן האירוע היא לשיטתו: עמידת המלאך לשטן מלמדת כי שוב חל מהפך אופייני לשרירות האלוקית, ומה שהותר קודם שוב חזר ונאסר. לבלעם נתפסת אפוא הסצנה המופלאה דווקא כראייה לשיטתו - הנה שוב חוזר בו ה', אלא שהפעם "לא ידעתי", לא נאמר לי הדבר, ורק בזאת חטאתי: הקוסם היודע דעת עליון - הפעם לא ידע. אך מעתה המצב נהיר: תחילה נאסר עליו לילך, אחר כך הותר לו, עכשיו שוב נאסר, ובעתיד שוב תימצא שעת ההיתר: "ועתה, אם רע בעיניך אשובה לי" (כב:לד).

וכאן מגיע הסיום: "לך עם האנשים ואפס את הדבר אשר אדבר אליך אתו תדבר" (כב:לה). לאחר התרחשות מופלאה כל כך, הרי זו, כאמור, חזרה מדויקת לנקודת המוצא של הסיפור; בכך מתחדד באופן בהיר להפליא שמבחינת בלעם לא קרה כלום. האור המוסרי, שהבריק לרגע אחד בתוך החושך השרירותי, לא עבורו האיר; הוא נותר בעיוורונו, ושב לדרכו. זאת, עד שלתדהמתו ישמעו אוזניו את פיו שלו - הסותר את כל תורתו: "לא איש א-ל ויכזב ובן אדם ויתנחם, ההוא אמר ולא יעשה ודבר ולא יקימנה"? (כג:יט).

פרופ' דוד הנשקה
המחלקה לתלמוד